

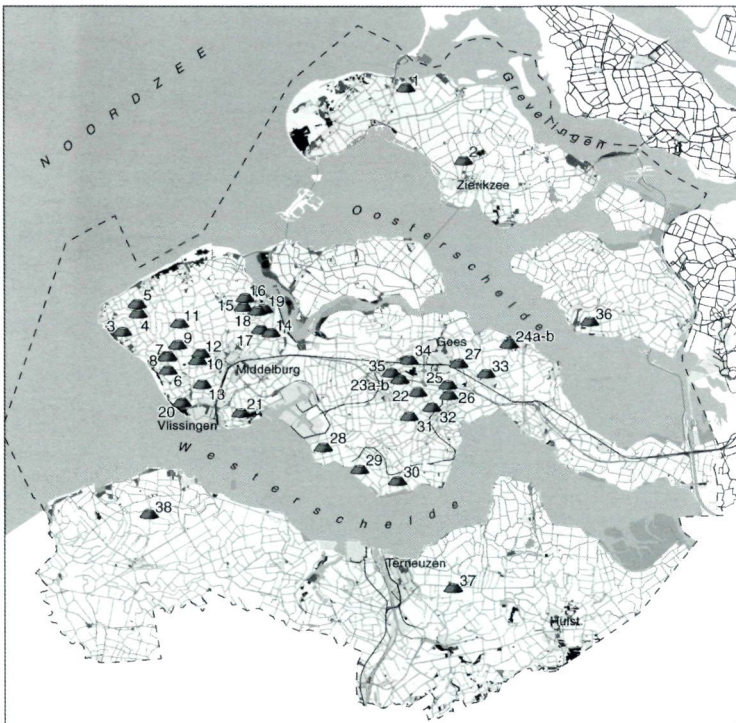
Duizend jaar oude bergen aan de Zeeuwse kust

R.M. VAN HEERINGEN

Een van de kwaliteiten van het Zeeuwse landschap zijn de zogenaamde *vliedbergen*, eeuwenoude bergjes die al vele generaties oudheidkundigen hebben geïntrigeerd. De historische overlevering over hun oorspronkelijke functie was verloren gegaan en hun uiterlijk gaf aanleiding tot allerlei theorieën over ouderdom en gebruik. Dat 1000 jaar geleden houten kastelen op de bergjes hebben gestaan, is aan weinig mensen bekend. In 2007 heeft de RACM een beeldcatalogus gemaakt die een inspiratiebron beoogt te zijn voor het beheer van de bergjes als uniek cultuurhistorisch erfgoed. In dit artikel bekijken we de geschiedenis van het onderzoek naar deze bergjes, alsmede de huidige inzichten.

In de kustgebieden van Nederland en Vlaanderen zijn harde bouwmaterialen van oudsher schaars geweest. Vóór de introductie van baksteen moest men het doen met wat in de historisch bronnen wordt aangeduid met *fuste*, *gleba et cespite*: palen, aardkluiten en plaggen. Ondanks dit zeer vergankelijke bouwmaterial kent de provincie Zeeland twee groepen zichtbare cultuurhistorische monumenten van aarde die tot ver buiten de provincie bekendheid ge-

nieten. Dat zijn allereerst de ringwalburgen uit de Viking-tijd in Middelburg, Oost-Souburg en Domburg op Walcheren, Burgh op Schouwen Duiveland en Oostburg in Zeeuws Vlaanderen. De tweede groep bestaat uit een kleine 40 aarden heuvels, die de restanten vormen van primitieve kastelen uit de 11^e en 12^e eeuw. Over de laatste groep gaat dit artikel. De verdedigingswerken, die in andere streken van Nederland bekend staan onder de naam kasteelberg, motte

Overzichtskartaal van de locatie van de nog in het landschap van Zeeland zichtbare bergjes (de nummers verwijzen naar de beeldcatalogus).

(afgeleid van het Franse *château à motte*), stinswier of bolheuvel, werden in Zeeland *bergen* genoemd. Tegenwoordig worden ze aangeduid met de – feitelijk onjuiste – term *vliedberg*. Maar juist deze koppeling met water (snoed) zorgt ervoor dat er aandacht blijft voor het behoud van deze eeuwenoude cultuurhistorische relictten.

INVENTARISATIE EN HISTORISCH-GEOGRAFISCH ONDERZOEK

De talrijke kale bergjes, zoals ze zich sinds ‘mensenheugenis’ in het Zeeuwse landschap manifesteren, hebben vele generaties volkskundigen, oudheidkundigen, historici, historisch-geografen en archeologen bezig gehouden. De historische overlevering over hun oorspronkelijke functie was verloren gegaan en hun intrigerende uiterlijk gaf aanleiding tot allerlei theorieën over ouderdom en gebruik.

Het bergje van Boudewijnskerke (overzichtskaart, nr. 3). Prentbriefkaart uit 1905-1909.

In 1833 richtte ’s werelds de eerste hoogleraar archeologie, C.J.C. Reuvens (1793-1835), zich vanuit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden tot de Commissaris van de Koningin van Zeeland met het verzoek behulpzaam te zijn bij het documenteren van de bergjes. Dit verzoek werd ruimhartig gehonoreerd en resulteerde in een lijst met bergjes.

Twee publicaties uit 1888 en 1897 van J.C. de Man (1818-1909), arts en oudheidkundige te Middelburg, vormen door hun systematische aanpak het ankerpunt voor elk onderzoek naar het fenomeen van de Zeeuwse bergjes. Zijn inventarisatie, aangevuld met verslagen van terreinbezoeken, beschrijft ongeveer 60 nog bestaande en meer dan 70 verdwenen bergjes. Hij zet zich af tegen eerdere interpretaties, zoals die van ‘offerhoogte’ en komt met een rationele verklaring voor het fenomeen. Hij spreekt systematisch over vluchtberg. Daarnaast maakt hij opmerkingen van meer historisch-geografische aard, zoals over de ligging van de bergjes nabij een boerenhoeve, het vermeende verband tus-

Reconstructie van de motte Haie Joulain in Saint-Sylvain d'Anjou, 2 km ten noordoosten van Angers, Frankrijk. De motte van Saint-Sylvain d'Anjou is 5 m hoog, heeft een diameter aan de voet van 18 m en een plateau van 10 m doorsnede. Op de top is een op 8 eikenhouten palen rustende donjon geplaatst met een hoogte van 10 m en zijden van 4 m.

sen bergjes en de grenzen van heerlijkheden en de observatie dat de bergjes veelal in relatie gebracht kunnen worden met het ontstaan van een dorp of een kasteel.

Het symposium *De vliedbergen in het kustgebied van Vlaanderen, Zeeland en Zuid-Holland*, gehouden in 1968, kan als eindpunt in de theorievorming worden gezien. Het verslag van de bijeenkomst bevat een overzicht van alle theorieën vanaf de 17e eeuw en een breed gedragen verklaring voor hun functie die tot op heden niet wezenlijk is veranderd. Voor de vroegere functie volgde het verslag de opvatting van de naamkundige P.L. Tack (1870-1943), die de

bergjes in een artikel uit 1938 had verklaard als de restanten van *château à mottes*.

In 1971 kon de historicus C. Dekker deze interpretatie met historische bronnen onderbouwen. Uit een overgeleverde Keur van Floris de Voogd (1256-1258) kon hij afleiden dat de daarin genoemde 'werven' kasteelbergen of 'mottes' waren: burchten op kunstmatige heuvels. Uit het onderzoek van Tack was al bekend dat de werven die in 16^e eeuwse overlopers (waterschapsregisters waarin het land perceelsgewijs staat ingeschreven) werden genoemd, samenvielen met de vluchtbergen van De Man. De werven worden in laatmiddeleeuwse bronnen ook aangeduid met hoochwerf, hoochwal of berg. De oudste vermelding van dit type versterking in de bronnen kan terug worden geplaatst in de 12^e eeuw. In de late 13^e eeuw verloor dit type verdedigingswerk zijn militaire belang.

Een projectgroep van de Universiteit van Amsterdam onder leiding van de archeoloog J. Besteman boog zich in 1977-1979 over de term

De nu zo goed als verdwenen berg van 's-Heer Arendskerke (overzichtskaart, nr. 35). Prentbriefkaart (begin 20^e eeuw): ...doch de aloude berg bleef, en ziet er nog aangenaam uit, omdat de gemeente er behagen in schepte hem in stand te houden... (De Man 1897, 87).

'motte' en de fysieke verschijningsvorm ervan in Nederland. In 1981 vatte de historisch-geograaf Vervloet de stand van kennis samen aan de hand van het hier boven genoemde vliedbergensymposium en de studie van Dekker. Hij vestigde de aandacht op kadastrale kaarten, waarop vaak de oude grachten om berg en 'voorburcht' goed zichtbaar zijn. Daarnaast wees hij op de relatie van de heuvels met het latere ambachtsheerlijke kasteel en met het dorp. Zo blijken veel bergjes dichtbij kerknederzettingen te liggen. Dat de kerk verbonden was met de berg en de 'herenboer/kasteelheer' blijkt uit de vele nederzettingnamen waarin de uitgangskerke is gekoppeld aan een persoonsnaam, zoals bijvoorbeeld in 's Heer Arendskerke.

In 1992 is op instigatie van de Commissie Regionale Geschiedbeoefening Zeeland een verken-

nend onderzoek uitgevoerd naar de vermelding van werven, en dus bergjes, in de overlopers. De oudste overlopers dateren uit de tweede helft van de 16^e eeuw. Als studiegebied werd het zuidwesten van Walcheren, de Westwatering, gekozen. Zeer bewerkelijk bleek de koppeling van de oude beschrijvingen in 'blokken' aan de moderne topografische kaart. Het resultaat was dat aan de 19 bekende werven/bergjes in de Westwatering er, afhankelijk van de aangehouden zekerheid, 9 tot 17 nieuwe 'werf-locaties' konden worden toegevoegd. Dit hoge aantal maakt duidelijk dat de schattingen van De Man (137 bergjes) en Besteman (158 stuks) naar boven kunnen worden bijgesteld.

Het grote aantal bergjes wordt verklaard uit het feit dat het Zeeuwse kustgebied in die periode geen sterk centraal gezag kende en lokale machtshebbers, de ambachtsheren of herenboeren zich zeer onafhankelijk konden gedragen en dus hun eigen 'kasteeltjes' konden bouwen.

ARCHEOLOGISCH ONDERZOEK

In 1834 bracht de eerder genoemde Reuvens een bezoek aan het Zeeuwse kustgebied, waarbij hij

aanwezig was bij het afgraven van een bergje (de Luyksberg) bij Serooskerke op Walcheren. Van deze berg en van een berg bij Vlakte op Zuid-Beveland liet hij profieltekeningen maken.

In 1909 zette de latere archeoloog A.E. van Giffen (1884-1973) zijn eerste schreden op het pad van de archeologie toen hij korte tijd in Zeeland doorbracht voor een studie naar het 'dalingsvraagstuk' van de Nederlandse kustvlakte. Hij liet in ongeveer tien bergjes profielkuilen graven om de aanleghoogte te bepalen. Het archeologische materiaal werd gedetermineerd door J.H. Holwerda (Rijksmuseum van Oudheden te Leiden). Voor onderwijzer en oudheidkundige J.A. Hubregtse (1878-1940) uit Burgh vormde de voor-

genomen afgraving van een berg bij Duivendijke op Schouwen-Duiveland in 1919 aanleiding contact op te nemen met de meest gerenommeerde archeologische instellingen in zijn tijd, zoals het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden (J.H. Holwerda) en de Vereniging voor Terpenonderzoek in Groningen (A.E. van Giffen). In 1922 vroeg het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen in samenspraak met Holwerda een rijkssubsidie van 1000 gulden voor archeologisch onderzoek van de berg. Door de 'bezuinigingswind' ging deze subsidie niet door.

In de periode 1926-1928 zette de conservator van het Museum van het Zeeuwsch Genootschap (de 'Steenenkamer'), de bioloog en oudheidkundige P.J. van der Feen (1892-1987), zich energiek in voor zowel het oudheidkundig onderzoek als het behoud van de bergjes. In 1926

Luchtfoto van het bergje Borssele-Berg van Troje (overzichtskaart, nr. 28).

werd een archeologisch onderzoek ingesteld naar de deels afgegraven berg van Ritthem en in 1929 kon Hubregtse het onderzoek naar de berg van Duivendijke publiceren in de Oudheidkundige Mededelingen van het Rijksmuseum.

In 1946 onderzocht W.C. Braat vanuit het Rijksmuseum van Oudheden, in opdracht van P. Glazema en J.G.N. Renaud van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg, de berg van Borssele. Dit onderzoek was noodzakelijk geworden omdat de Duitse bunker die tijdens de oorlog in de berg was gebouwd, dreigde in te storten. Van der Feen nam in opdracht van de in 1947 opgerichte Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek, in 1951 het noodonderzoek van de berg te Buttinge op Walcheren voor zijn rekening. De ROB groef vervolgens in 1954 de bergen bij Aagtekerke en Grijskerke op Walcheren op. Deze archeologische onderzoeken waren noodzakelijk geworden door de rigoureuze ruilverkavelingswerkzaamheden, waarbij veel grondverzet plaatsvond. Nadat de ROB in 1955 de bodemkundig ingenieur J.A. Trimpe Burger als archeoloog in de provincie had aangesteld, zette deze het 'ruilverkavelingsonderzoek' voort met opgravingen te Abbekinderen (1955) op Zuid-Beveland, Hoogelande (1956) op Walcheren en St. Maartensdijk (1960) op Tholen. Trimpe Burger maakte een interessant onderscheid in drie typen: oude terpjes zonder latere ophoging tot bergje (type a), bergjes zonder terpje eronder (type b) en bergjes met een ouder terpje (kernheuvel; type c).

In 21 verdwenen en 14 nog bestaande bergjes heeft sinds 1834 enige vorm van archeologisch onderzoek plaatsgevonden. Dit lijkt veel, maar een nadere beschouwing leert dat meer van driekwart van die onderzoeken slechts bestond uit wat we tegenwoordig inventariserend veldonderzoek (waarneming, boring, steilkant-onderzoek en proefsleuf) zouden noemen en dat slechts zeven vlakopgravingen zijn uitgevoerd. Die vlakopgravingen betroffen dan ook nog eens vooral de lage terpjes uit ruwweg de 10^e-11^e

eeuw (Trimpe Burger's type a). Over de verticale dimensie van de bergjes en de oorspronkelijke structuren op de top van de bergjes van type b en c biedt het archeologisch onderzoek extreem weinig informatie, omdat we bijna altijd te maken hebben met sterk geërodeerde resten. Alleen bij het onderzoek van de berg in Borssele zijn gegevens over de 'bovenbouw' van een berg opgetekend. Dit bergje, de 'berg van Troje', is echter geen 'doorsnee' berg, maar vermoedelijk een van de meest 'prestigieuze'. Ook de omgeving van de bergjes is bij het archeologische onderzoek nauwelijks aan snee geweest. Voor het al of niet aanwezig zijn van grachten en een voorburcht zijn we bij de huidige stand van het onderzoek vooral aangewezen op gegevens uit historisch-geografisch onderzoek.

Over de aard en de functie van de hoge bergjes is vanuit archeologische optiek weinig met zekerheid te zeggen. Het gevaar bestaat hier dat het *standaard verhaal* over de *vermeende* aard en functie van het bergje ('kasteelberg met voorhof') als werkelijkheid wordt aangenomen. De reconstructietekening van de Berg van Troje met opperhof met stenen ringmuur en nederhof is sinds de publicatie van Braat in 1961 tot archetype geworden. Er zijn echter aanwijzingen dat niet alle bergjes in meerdere perioden zijn opgeworpen en niet allemaal even oud zijn. Ook hebben niet alle bergjes een gracht en/of een voorterrein, laat staan dat ze een stenen fase hebben gekend. Op de vraag naar de betekenis die aan deze diversiteit moet worden gehecht moeten we bij de huidige stand van het onderzoek het antwoord schuldig blijven.

BEHEER

De Monumentenwet bood vanaf 1961 de mogelijkheid om archeologische monumenten aan te wijzen. We kunnen zonder meer stellen dat deze mogelijkheid voor de Zeeuwse bergjes volledig is benut. De reden voor wettelijke bescherming van *alle* bergjes lag ongetwijfeld in de vaststelling dat het tijdens de ruilverkavelingen vlak na de Tweede Wereldoorlog niet eenvoudig

Inrichtingswerkzaamheden Borssele-Berg van Troje: aanhelen van de berg en uitgraven van gracht.

was geweest archeologisch noodonderzoek uit te voeren. Een aantal bergjes was zelfs zonder onderzoek verloren gegaan. Maar ook beseften velen dat de ‘voorraad’ bergjes nog maar een klein deel was van het oorspronkelijke aantal. Zo had De Man al vastgesteld dat de helft van de 137 door hem geïventariseerde bergjes al verdwenen was. Dat hij er toch nog zoveel in het veld kon bezoeken, kwam mede omdat veel bergjes al in de 17^e eeuw een ‘herbestemming’ hadden gekregen als wijngaard, boomgaard, romantisch uitzichtspunt of onderdeel van de warande van een van de talrijke buitenplaatsen. De invloed van De Man moet er ook toe geleid hebben dat op de Chromotopografische Kaart des Rijks 1:25.000, uitgegeven tussen 1911 en

1927, bij de als hoogte ingetekende bergjes systematisch de benaming ‘vluchtheuvel’ wordt afgedrukt. Zelfs op de huidige generatie topografische kaarten komen de bergjes nog onder de benaming ‘vliedberg’ voor.

In 1925 wordt in de landelijke dagbladen een bericht opgenomen over de schenking door notaris J. Loeff uit Koudekerke van een *derde* bergje aan het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen. Hiermee blijkt een duidelijke maatschappelijke betrokkenheid bij het voortbestaan van de bergjes. Ook worden de bergjes op bodemkaarten met hun exacte locatie als daterend historisch-morfologisch element opgenomen. Toch zijn er, zoals we zagen, sinds De Man nog veel bergjes verdwenen.

De wettelijke bescherming in 1970 kan als keerpunt worden gezien, de cultuurhistorische waarde van de bergjes staat vanaf dat moment

vast. In de beschermde bergjes wordt dan alleen nog op zeer beperkte schaal non-destructief onderzoek uitgevoerd ten behoeve van inrichting en beheer. Wel worden proefsleuven gegraven in nieuw ontdekte bergjes, zoals Kapelle-Duivelsberg en het bergje onder de kerk van Wemeldinge op Zuid-Beveland (respectievelijk 1986 en 1989). Zeer recent is archeologisch onderzoek uitgevoerd op plaatsen van verdwenen bergjes: Goes-ter Valcke (2002) en 's Heer Arendskerke (2004).

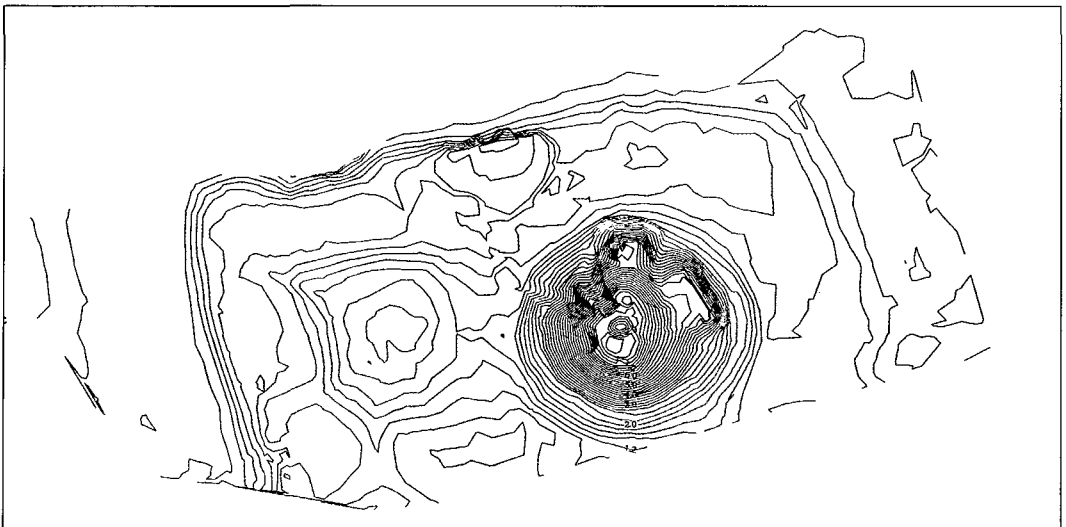
De aandacht concentreert zich tegenwoordig op inrichting (consolidatie) en beheer. Vanaf 1961 gaat de Stichting Het Zeeuwse Landschap een reeks bergjes als kleine cultuurhistorische landschapselementen beheren, waaronder de drie bergjes van het Zeeuwsch Genootschap. De laatste zijn in 1979 en in 1985-1986 door Het Zeeuwse Landschap geconsolideerd. Anno 2006 zorgt de Stichting ervoor dat door een actief terreinbeheer de natuurlijke, landschappelijk en cultuurhistorische waarden van weer zestien bergjes in stand blijven. In 2003 heeft de Archeologische Monumentenwacht Nederland relatief uitgebreide inrichtings- en beheerwerkzaamheden uitgevoerd aan de Berg van Troje in Borssele op Zuid-Beveland. Ook de Berg van

Westkerke op Tholen, in beheer bij Staatsbosbeheer, is geconsolideerd en toeristisch ontsloten.

BEELDCATALOGUS

In 1986 verscheen het gidsje *Vliedbergen, tekens van tijd in het Zeeuwse landschap*. Hierin werd aandacht gevraagd voor de staat waarin de bergjes in de provincie Zeeland als fysieke drager van cultuurhistorische informatie en beleving verkeerden. Een provinciale werkgroep inventariseerde vervolgens de sluipende erosie die deze kwetsbare monumenten bedreigt. Vastgesteld werd dat over de feitelijke vorm en de toestand waarin de bergjes verkeerden niets opgetekend was. Bij de Zeeuwse bergjes spelen de morfologie van het heuvellichaam en de soms nog zichtbare restanten van een gracht of voorterrein een belangrijke rol. De voormalige Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB) startte in de jaren 90 van de vorige eeuw een nauwkeurig opmetingsprogramma. De eerste drie bergjes werden in 1990 opgemeten: Biggerkerke-Schuitvlotstraat, -Krommenhoeke en -

Hoogtelijnenkaart van het bergje Borssele-Berg van Troje (getallen in meter boven NAP).

Het bergje Biggekerke-Bergweg (overzichtskaart, no. 6).

Bergweg. De toegenomen belangstelling voor het actieve beheer onder invloed van de herziening van de Monumentenwet 1988 en de samenvoeging in 2006 van de ROB en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg tot Rijksdienst voor Archeologie, Cultuurlandschap en Monumenten (RACM) vormden de stimulans de opmetingen in 2007 in een beeldcatalogus te publiceren. Daarnaast verscheen nog een tweede publicatie, die onder meer een fietsroute langs een aantal bergjes omvat¹. Dit artikel is gebaseerd op de beide publicaties.

CONCLUSIE

Het voorgaande overziende kan worden geconcludeerd dat er vanaf de 19^e eeuw een actieve betrokkenheid is geweest bij het wel en wee van de bergjes in de provincie Zeeland. De belangstelling voor het 'geheim' van de Zeeuwse bergjes heeft van romantische theorieën, via inventarisatie, waardering en archeologisch noodonderzoek – uiteindelijk – geleid tot be-

scherming en actief beheer. Het is daarmee een illustratie dat het proces, dat nu in Nederland met de term 'archeologische monumentenzorgcyclus' wordt omschreven, veel oudere wortels heeft dan men geneigd is te denken. De vroege aandacht voor het fenomeen van de bergjes heeft er voor gezorgd dat naar schatting 20-30% van het oorspronkelijke aantal, in het vlakke Zeeuwse kustgebied anno 2007 nog getuigen van feodale herenboeren van 1000 jaar geleden.

Castle mounds from thousand years ago in the coastal area of Zeeland²

Hard building material has always been scarce in the coastal areas of Zeeland and Flanders. Before the introduction of brick, people had to make do with 'poles, earth and sods'. Despite the use of such perishable building materials, Zeeland is in fact blessed with two groups of visible earthen monuments that are known well beyond the borders of the province: five Viking circular fortresses from the final quarter of the 9th century and the remains of nearly forty timber castles from the 11th-13th century.

The cultural-historical monuments belonging to the last mentioned group of 'proto motte-and-bailey castles' are referred to in traditional Zeeland parlance as vliedbergen or bergjes (literally, 'refuge mounds' or 'small hills'). Since the 19th century the numerous small, bare mounds that have been a feature of the Zeeland landscape since time immemorial, have fascinated many generations of folklorists, antiquarians, historians, historical geographers and archaeologists. They have been actively committed to the fate of the bergjes in the province of Zeeland. Interest in the 'secret' of the bergjes assumed initially the shape of romantic theories, evolving via surveying, assessment and rescue excavations to – ultimately – protection and active management. The early interest in the bergjes could not prevent the loss of an estimated 70-80 % of the original number that therefore bear no witness anymore to the feudal gentleman farmers who, a thousand years ago, were 'king of the castle' in their own domains in the flat landscape of the Zeeland coastal area. Statutory protection and protection of the still existing mottes by careful environmental planning alone cannot halt the insidious erosion of these archaeological monuments. To properly conserve earthen monuments, we first of all need to know their current condition. In the case of the Zeeland bergjes, the morphology of the mound itself and the sometimes visible remains of a moat or a courtyard (bailey) play a key role. The growing interest in active management and the merger in 2006 of the National Service for Archaeological Heritage and the Netherlands Department for Conservation into the National Service for Archaeology, Cultural Landscape and Built Monuments (RACM) provided the incentive to compose an elaborate survey of the morphology of the bergjes. The report is intended as a source of inspiration for activities designed to make the bergjes – a unique part of our cultural heritage – accessible, and to manage them properly in the future.

NOTEN

- 1 Heeringen, R.M. van, A.G. Jong, M.J.G.Th. Montforts, A.W.P.M. Penders & C.A.M. van Rooijen (2007). *Monumenten van aarde. Beeldcatalogus van de Zeeuwse bergjes*. Koudekerke (256 pag. met CD-rom, gebonden, €32,50, ISBN/EAN 978-90-77525-13-5, te bestellen bij www.bsbr.nl (portvrij toegestuurd), www.halos.nl of via de boekhandel). Bos, K. & R. van Heeringen (2007). *Vliedbergen in het Zeeuwse landschap. Symbolen van status achter een sluier van tijd*, Koudekerke (48 pag., gebonden, incl. 2 fietsroutes, €4,75, ISBN/EAN 978-90-77525-14-2, te bestellen bij: www.bsbr.nl (portvrij toegestuurd), www.halos.nl of via de boekhandel).
- 2 An earlier version of this article has been written in English as a contribution to the *liber amicorum* of prof. dr Guus J. Borger (Van Heeringen, 2007).

LITERATUUR

- ANTHEUNISSE, T., C. DE HEUS, A.P. DE KLERK, T. VAN DER MEULEN & J.A.J. VERVLOET (1968). Workingpaper voor het symposium 'De vliedbergen in het kustgebied van Vlaanderen, Zeeland en Zuid-Holland'. Amsterdam (typescript Vrije Universiteit).
- BESTEMAN, J.C. (1981). Mottes in the Netherlands: A Provisional Survey and Inventory. In: T.J. HOEKSTRA, H.L. JANSSEN & I.W.L. MOERMAN (RED.). *Liber Castellorum: 40 variaties op het thema kasteel*. Zutphen, 40-59.
- BESTEMAN, J.C. (1985). Mottes in the Netherlands, Château Gaillard. *Etudes de castellologie médiévale 12* (Actes du colloque international tenu à Oostduinkerke et à Florefte (Belgique), 3-9 septembre 1984). Caen 1985, 211-224.
- BRAAT, W.C. (1957). De berg van Troje, het stamslot der heren van Borssele: voorlopig verslag van een proefgraving. *Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* 38, 69-83.
- BRAAT, W.C. (1961). De berg van Troje, het stamslot der heren van Borssele: Eindverslag van het onderzoek. *Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* 42, 129-144.

- DEKKER, C. (1971). Zuid-Beveland, de historische geografie en de instellingen van een Zeeuws eiland in de Middeleeuwen. Assen.
- DOESBURG, J. VAN, F. VAN KREGTEN & C. VAN ROOIJEN (2006). Waarom op Beveland vroeger de weilanden ongelijk lagen. Waardstellend archeologisch onderzoek (2004/2005) naar een vliedberg in 's Heer-Arendskerke, provincie Zeeland. Amersfoort (Rapportage Archeologische Monumentenzorg 150).
- GIFFEN, A.E. VAN (1910). Het dalingsvraagstuk der alluviale Noordzeekusten in verband met de bestudeering der terpen. Tijdschrift voor Geschiedenis, Land- en Volkenkunde 25, 267-271 en Plaat 1.
- HARDE, M. DE & M. KOOIMAN (1992). "Den Block daer 't werf in stont...". Een historisch-geografisch onderzoek naar de werven of vliedbergen in de westwatering van Walcheren. Amsterdam/Utrecht (typescript).
- HEERINGEN, R.M. VAN (2007). Into the Dutch Hills. Conservation of timber castles in the province of Zeeland. In: J.J.J.M. BEENAKKER, F.H. HORSTEN, A.M.J. DE KRAKER & H. RENES (RED.). Landschap in ruimte en tijd. Amsterdam, 147-156.
- HEERINGEN, R.M. VAN, P.A. HENDERIKX & A. MARS (1995). Vroeg-Middeleeuwse ringwalburgen in Zeeland. Amersfoort/Goes.
- HUBREGTSE, J.A. (1929). De vluchtberg te Duivendijke (Schouwen). Oudheidkundige Mededelingen uit het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden (Nieuwe Reeks) 10, 61-70.
- JANSSEN, H.L. (1990). The Archaeology of the Medieval Castle in the Netherlands. Results and Prospects for Future Research. In: J.C. BESTEMAN, J.M. BOS & H.A. HEIDINGA (RED.). Medieval Archaeology in the Netherlands. Assen/Maastricht, 219-281, speciaal 228-233.
- KLERK, A.P. DE, TH. VAN DER MEULEN & J.A.J. VERVLOET (1969). De vliedbergen in het kustgebied van Vlaanderen, Zeeland en Zuid-Holland. Amsterdam.
- KUIPERS, J.J.B. (1990). Vliedbergen als offerhoogten. De theorieën van een 19de-eeuwse Zeeuwse dominee. Spiegel Historiaal 25, 401-405.
- MAN, J.C. DE (1888). Vluchtbergen in Walcheren, waarvan in 1887 nog overblijfselen waren te vinden. Archief Vroegere en later mededelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland 6, 427-591.
- MAN, J.C. DE (1897). De vluchtbergen in Schouwen, De Bevelanden en Tholen. Archief Vroegere en later mededelingen voornamelijk in betrekking tot Zeeland 8, 1-142.
- PEDDEMORS, A. (1983). De vliedberg bij Vlakte (Zuid-Beveland), 1834. In: M. ADDINK-SAMPLONIUS. Urnen delven. Het opgravingsbedrijf artistiek bekeken. Dieren, 54-55.
- TACK, P.L. (1938). De Walcherse werven. Archief van het Koninklijk Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen 1938, 89-119.
- TRIMPE BURGER, J.A. (1957-1958). Onderzoekingen in vluchtbergen, Zeeland. Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek 8, 114-157.
- TRIMPE BURGER, J.A. (1960-1961b). Vluchtbergen bij St.-Maartensdijk (Tholen). Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek 10-11, 445-452.
- VERVLOET, J.A.J. (1980). Kasteelbergen in Zeeland; een algemeen overzicht. Geografisch Tijdschrift 14, 194-207.